

ków agrarnych) omawianego okresu (II w. pne.) już przy wprowadzeniu w zagadnienie interdyktów prohibitoryjnych i formuły *vim fieri veto* jako prawnej konsekwencji tej sytuacji, nie zaś — jak to ma miejsce w książce — dopiero w drugiej połowie rozdziału IV. Dla całkowitej jasności warto by także na wstępie zaznaczyć, że przez ideologię rozumie autor (jak to wynika z całości jego rozważań) poglądy klasy panującej, ukształtowane jako odbicie jej bytu społecznego i służące do obrony jej interesów. W tym sensie zresztą skłania się Labruna również do marksistowskiego pojęcia ideologii jako do części nadbudowy określonej formacji społeczno-ekonomicznej.

Książka Labruny, oryginalna i bogata treściowo, przynosi wiele bardzo wartościowych i interesujących wyników, przez co w pełni zasługuje na baczną uwagę romanistów i historyków starożytnego Rzymu.

MAREK KURYŁOWICZ (Lublin)

Andor Csizmadia — Kálmán Kovács — László Asztalos, *Magyar Állam-És Jogtörténet*, Szerkaszttette Csizmadia Andor, Tankönyvkiadó, Budapest 1972, s. 706.

Publikacja omawianego dzieła jest wydarzeniem dużej miary w dziejach historii państwa i prawa Węgier. Jest ona również poważnym sukcesem zespołu autorskiego pod redakcją Andora Csizmadia. Synteza ta, operująca metodą materializmu historycznego, obejmuje dzieje ustroju i prawa Węgier od czasów najdawniejszych do roku 1944.

Rzecz rozpoczyna obszerna część I (s. 17 - 51), w której przedstawiono przedmiot, system węgierskiej historii państwa i prawa, a także zarys dziejów tej dyscypliny, sięgającej swymi początkami wieku XVIII.

Autorzy zastosowali w swym wykładzie periodyzację opartą na przyjętych założeniach metodologicznych. Jako kryterium podziału na okresy przyjęli przemiany zachodzące w układzie stosunków społeczno-ekonomicznych oraz politycznych, rzucających na przeobrażenia dokonujące się zarówno w zakresie typu, jak i formy państwa i prawa.

W tym ujęciu wykład okresu feudalizmu na Węgrzech (cz. II, s. 53 - 335) rozpoczyna się od 2 poł. IX w., związanej z początkami państwowości węgierskiej. Wówczas to siedem plemion (Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér i Keszi) zjednoczyło się pod wodzą Arpada, osiedlając się ostatecznie na terenach późniejszego królestwa Węgier. *Terminus ad quem* ustroju feudalnego wytycza rok 1848, rok Wiosny Ludów. Kolejna, z górą siedemdziesięcioletnia epoka kapitalizmu (cz. III, s. 337 - 550) kończy się w 1918 r. razem z upadkiem wielonarodowościowej monarchii Habsburgów.

Następnie wyodrębniono elementy ustrojowo-prawne, krótkiego (1918 - 1919) lecz brzemienne w wydarzenia, okresu burżuazyjno-demokratycznego oraz następujących po nim czasów rewolucji proletariackiej (cz. IV, s. 551 - 628). Ostatnim etapem dziejów państwowości węgierskiej jest, nakreślona w cz. V omawianego dzieła (s. 629 - 688) specyficzna forma państwa burżuazyjnego, określona mianem epoki kontrrewolucji (1919 - 1944).

Większość wyżej wymienionych okresów (feudalizm, kapitalizm oraz demokratyczno-burżuazyjny i rewolucji proletariackiej) została podzielona na mniejsze podokresy, w zależności od zmian zachodzących w formie państwa i prawa.

I tak, w ramach ustroju państwa feudalnego wyodrębniono podokres wstępny, poprzedzający powstanie wczesnofeudalnych Węgier na przełomie X/XI w. (panowanie Stefana I Świętego 997 - 1038). Historię monarchii wczesnofeudalnej dopro-

wadzili autorzy do poł. XIII w., tj. do momentu, kiedy najazd Tatarów zahamował rozwój państwa pod berłem Arpadów. Od 2 poł. XIII w. rozpoczyna się nowy podokres, obejmujący czasy aż do klęski pod Mohácssem (1526), która zamyka dzieje niepodległego królestwa Węgier i z tego względu stanowi kolejną ważną cezurę chronologiczną. Ostatni odcinek historii państwa feudalnego na Węgrzech wyznaczają lata 1526 - 1848.

W wieku XVI doszło bowiem do rozpadu jego terytorium na trzy części. Pierwsza obejmowała królestwo zachodnie pod panowaniem Habsburgów, druga królestwo wschodnie, noszące z czasem nazwę księstwa Siedmiogrodzkiego, oraz część centralna znajdowała się pod władzą turecką. Każde z tych terytoriów posiadało odrębną organizację i odgrywało w latach 1526 - 1848 rozmałą rolę. W 2 poł. XVII w. księstwo Siedmiogrodzkie utraciło swoje polityczne znaczenie, zaprzepaszczaąc szanse utrzymania przewodnictwa w ruchu zjednoczeniowym ziem węgierskich. Od tego też czasu idea niepodległości Węgier zaczyna się szerzyć w królestwie zachodnim. Procesowi temu sprzyjała również ostateczna likwidacja okupacji tureckiej, przypieczętowana pokojem karłowickim w roku 1699.

W początkach XVIII w. doszło do wybuchu antyhabsburskiego powstania pod wodzą Franciszka Rakoczego II. W ciągu ośmiu lat (1703 - 1711) powstańcy wytworzyli odrębne formy zarządu państwowego. Pokój w Szatmár (1711) kończący powstanie Rakoczego rozpoczął ponad wiek liczący podokres dziejów Węgier, w ramach centralistycznego systemu rządów stworzonego przez dwór wiedeński szczególnie za panowania Marii Teresy i jej syna Józefa II (2 poł. XVIII w.).

Wypadki europejskiej Wiosny Ludów doprowadziły do zasadniczych przemian ustrojowych także i na Węgrzech. Rozpoczęła się tam epoka ustroju kapitalistycznego. Pierwszy jego podokres obejmuje lata 1848 - 1849, lata rewolucji burżuazyjnej i wojny narodowowyzwoleńczej. Zdławienie tego ruchu umożliwiło zwycięskiej reakcji przywrócenie *status quo*, a raczej wprowadzenie reżymu neoabsolutystycznego, zwanego także erą Bacha. System ten załamał się u progu szóstego dziesięciolecia XIX w. pod wpływem rozmaitych czynników wewnętrznych i zewnętrznych. Stabilizacja stosunków ustrojowo-prawnych nastąpiła po roku 1867. Odtąd aż do upadku naddunajskiej monarchii Habsburgów (1918) historia państwa i prawa Węgier kształtowała się w ramach ustroju dualistycznego państwa austriacko-węgierskiego.

Dzieje państwowoprawne lat 1918 - 1919 zostały przedstawione jako jedna epoka, mimo iż występują tam dwa różne typy państwa (burżuazyjno-demokratyczny i socjalistyczny). Wyodrębniono je tylko w dwu osobnych rozdziałach.

Z kolei przypatrzmy się w ogólnym zarysie proporcjom zachodzącym pomiędzy poszczególnymi okresami periodyzacyjnymi. Problematyka feudalizmu (w. IX — 1848) zajęła prawie 40%, zaś dzieje ustroju kapitalistycznego (1848 - 1918) przekraczają 30% objętości całego wykładu. Okresowi burżuazyjno-demokratycznemu oraz rewolucji proletariackiej (1918 - 1919) poświęcono ok. 11%, zaś charakterystyce epoki kontrrewolucji (1919 - 1944) ponad 8% całości. Jak z tego widać, autorzy położyli silniejszy akcent na wykładzie dziejów XIX i XX stulecia. Tendencję tę należy uznać za w pełni uzasadnioną zarówno z uwagi na cele poznawcze (dawniejsze epoki są stosunkowo lepiej znane), jak i ze względu na zadania dydaktyczne, jakie omawiane dzieło ma spełniać w procesie kształcenia studentów na węgierskich wydziałach prawa.

Z dużym uznaniem należy również podkreślić uwzględnienie przez autorów w dużej mierze dziejów prawa sądowego. Szczególniejszą uwagę poświęcono mu w epoce kapitalizmu, przeznaczając na jego omówienie aż 46% całości wykładu (s. 451 - 550). Ciekawie rysuje się w tym rozdziale zagadnienie głównych linii rozwojowych prawa cywilnego i karnego (materialnego oraz procedury). Problematyka prawno-sądowa została także dokładnie omówiona i w innych epokach dziejów Węgier, chociaż w nieco szczuplejszych rozmiarach (np. w okresie feudalizmu prze-

znaczono na nią ok. 21% tekstu). Przyjęcie tego rodzaju proporcji znajduje uzasadnienie w związkach łączących prawo dzisiejsze z jego dalszą i bliższą przeszłością.

Dlatego też raz jeszcze gratulując autorom bardzo poważnego sukcesu, można by wyrazić gorące życzenie, aby zechcieli rozważyć możliwość przetłumaczenia ich dzieła, w całości lub też w postaci specjalnie przygotowanego kompendium, na któryś z bardziej znanych języków zachodnioeuropejskich. Chodzi bowiem o udostępnienie tej cennej syntezy szerszemu kręgowi historyków prawa zarówno na naszym kontynencie, jak i poza nim. Istniejąca bowiem monografia Karola Eszlary, *Histoire des institutions publiques Hongroises* (2 t., Paryż 1963) niezależnie od słów krytyki, z jakimi spotkała się w nauce, została doprowadzona tylko do wieku XVII i, zresztą w zgodzie z jej tytułem, pomija tematykę prawa sądowego.

WOJCIECH M. BARTEL (Kraków)

G[eoffrey] R[udolph] Elton, *Policy and Police. The Enforcement of the Reformation in the Age of Thomas Cromwell*, Cambridge 1971, University Press, ss. XII+448.

Okres panowania Tudorów od dawna budzi żywe zainteresowanie zarówno anglosaskich, jak i kontynentalnych historyków ustroju. Z punktu widzenia historii powszechnej — posiada on bowiem szczególne znaczenie dla określenia istoty oraz mechanizmu działania monarchii absolutnej. Problem — czy, bądź też w jakim stopniu — Anglia XVI w. była monarchią absolutną, jest w historiografii rozwiązywany w różny sposób. Rozbieżność poglądów w tej materii wynika przede wszystkim z różnego rozumienia pojęcia „monarchii absolutnej”. Nie jest to jednak, jak się wydaje, jedyna przesłanka tej rozbieżności. Coraz bardziej zresztą trafia do przekonania historyków pogląd, który wyrazili F. Hartung i R. Mousnier, iż „nie należy absolutyzować monarchii absolutnej”. Istotne dla oceny panowania Tudorów znaczenie posiada znajomość wystarczającej ilości faktów historycznych, którą pogłębiła zasadniczo dopiero nauka ostatnich dziesiętków lat. Nie bez znaczenia jest również określone z góry podejście do problemu.

Liberalna angielska historiografia XIX w. starała się w pewnym zakresie uzasadnić tezę biskupa Stubbsa, iż nowoczesna Anglia wcielała w życie zasady, które ustaliły się już w czasach średniowiecza — w związku z czym okres panowania Tudorów miał stanowić regres w ciągu rozwojowym. XIX-wieczna nauka niemiecka wywodziła absolutyzm Tudorów ze wzorowania się przez nich w organizacji zarządu centralnego na absolutnej monarchii francuskiej. Wiek XX przyniósł ze sobą z kolei mitoburczy, a następnie „metafizyczny”, jak można go określić, nurt anglosaskiej historiografii — który przeciwstawiając się traktowaniu przez szkołę liberalną rządów Tudorów jako reżimu despotycznego wysunął tezę, iż Tudorowie wyczuwali nastroje społeczeństwa, wychodzili mu naprzeciw i ucieleśniali jego ideały, stąd też wiek XVI stanowił okres harmonii w stosunkach między monarchami a ich poddanymi¹.

W ramach okresu panowania Tudorów wyróżniają się szczególnie lata 1532 - 1540, gdy prawą ręką monarchy był Tomasz Cromwell. Dokonała się wtedy odgórna reformacja henrycjańska, którą nie bez racji nazywa się czasem rewolucją. W ciągu tych ośmiu brzemennych w wydarzenia lat wystąpić musiało największe

¹ Najbardziej lapidarnie określił tę koncepcję G. M. Trevelyan słowami „władza Tudorów nie była materialna, lecz metafizyczna” (*Historia Anglii*, wyd. III, Warszawa 1967, s. 461).